

Luka Boršić

Institut za filozofiju, Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb
luka@ifzg.hr

Zašto je tako malo žena u filozofiji?

Sažetak

Nema jednog i jasnog odgovora na pitanje zašto na većini sveučilišta ima više zaposlenih filozofa nego filozofkinja. U prvom dijelu rada analizira se problem povijesne podobrazovanosti žena – što može biti jednostavno objašnjenje za nedostatak žena u povijesti filozofije. Međutim, danas je situacija ipak drukčija, u humanističkim područjima, uključujući i filozofiju, često ima više studentica nego studenata, no to svejedno ne dovodi do značajnog brojčanog izjednačenja muškaraca i žena na višim akademskim pozicijama. Stoga se u prvom dijelu rada govori i o petnaest hipoteza o uzrocima toga stanja, od kojih su neke odbacene, neke vrlo vjerojatne, dok je za potvrđivanje ili odbacivanje nekih potrebno daljnje istraživanje. U drugom dijelu rada ulazi se u problem ideje da tradicionalna filozofija treba »ono žensko« kao »ono drugo« koje je negativno definira. Potonju se poziciju može osporiti sličnim argumentima s pomoću kojih se može odbaciti i esencijalizam.

Ključne riječi

filozofkinje, podzastupljenost, ženomrstvo, obrazovanje, esencijalizam, Aristotel, Platon, René Descartes, Simone de Beauvoir, Vigdis Songe-Møller, Michèle Le Dœuff

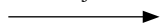
1. Uvodne napomene¹

Nedvojbeno je da je filozofija jedna od onih disciplina u kojima je zastupljeno mnogo manje žena, nego muškaraca. Dapače, prema nekim istraživanjima, u filozofiji je najmanja zastupljenost žena od svih humanističkih znanosti (Antony, 2012; Paxton, Figdor i Tiberius, 2012). Ima mnogo pokazatelja koji na to upućuju, primjerice: (1) među stečenim doktorskim titulama, (2) znanstvenim pozicijama na sveučilištima i institutima, (3) objavljenim člancima u visokorangiranim časopisima i (4) pozvanim predavanjima, moguće je primijetiti značajno veću zastupljenost muškaraca nego žena. U Hrvatskoj situacija nije osjetno drukčija, nego u državama za koje sam pronašao podatke. Kao primjer možemo uzeti jedan lako provjerljiv podatak – odnos muških i ženskih zaposlenika na znanstvenim i predavačkim mjestima na odsjecima za filozofiju na sveučilištima u Republici Hrvatskoj. Na temelju provedenog istraživanja sastava katedra, fakultetskih odsjeka, fakultetskih odjela i fakulteta na kojima se predaje filozofija u Hrvatskoj,² došao sam do sljedećih podataka: od 85 zaposlenih u znanstveno-nastavnim zvanjima njih 22 su žene.³ Taj omjer

¹ Ovaj tekst nastao je kao dio projekta »Hrvatske filozofkinje u europskom kontekstu« Hrvatske zaklade za znanost (UIP-2017-05-1763).

² Rezultati provedenog istraživanja temelje se na stanju po zaključenom recenzijskom postupku.

³ Promotrimo li trenutačni sastav fakultetskih odsjeka na kojima se predaje filozofija omjer muškaraca i žena među nastavniciima je sljedeći: (1) 10 : 3 na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, (2) 10 : 1 na Odsjeku za filozofiju i kulturologiju Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, (3) 14 : 4 na Fakultetu filozofije i reli-

– 22 : 85, ili 26 % udjela žena – otprilike je sukladan s drugim studijama koji upućuju na to da je u većini zapadnih zemalja udio žena među predavačima na fakultetima između 15 i 25 %. No pogledamo li ukupan broj zaposlenih na odsjecima, tj. ako ovdje uključimo još i suradnička zvanja asistenata/ica i poslijedoktoranada/ica, dobit ćemo nešto povoljniji omjer u korist žena. Naime, po tom brojanju, od 104 zaposlenika 31 je žena, što čini gotovo 30 %.⁴

U nedavno objavljenom izvještaju Britanske filozofske udruge (British Philosophical Association) pod naslovom »Women in Philosophy in UK« spominje se da je među stalno zaposlenim fakultetskim nastavnim osobljem 30 % žena, što je porast od 6 % u 2011. godini (Beebee i Saul, 2021). U Njemačkoj je situacija nešto gora po žene: u razdoblju između 2005. i 2016. godine samo je 15 % profesorskih pozicija pripalo ženama (Herfeld, Müller i von Allmen [u tisku]), što je za deset postotnih bodova manje nego u Engleskoj 2021. godine prema gore navedenom izvoru. U Španjolskoj 12 % pozicija redovnih profesora filozofije zauzimaju žene, dok je među zaposlenicima odjela za filozofiju 25 % žena (Torres González, 2020). U Grčkoj je situacija sljedeća: na odsjecima i katedrama za filozofiju ima samo 29 % žena (Iliadi, Stelios i Theologou, 2018). Ista studija navodi i statistiku za udio žena među studentskom populacijom u humanističkim disciplinama u Grčkoj: između 76 i 83 % studenata humanističkih disciplina su žene. Taj se visoki postotak objašnjava neujednačenim kriterijima mjerenja. Naime, u Grčkom obrazovnom sustavu neki filozofski predmeti dijelom su kurikula koji svi studenti humanističkih disciplina moraju položiti. Prema tome, premda žene čine većinu studentskog korpusa koji je izložen filozofskoj naobrazbi, malo njih dopiše do znanstvenih i nastavnih pozicija na katedrama za filozofiju.

Naslovno pitanje već je desetak godina aktualno u rodno osviještenoj filozofskoj literaturi, dok zanimanje za nj ne jenjava ni danas. U trenutku pisanja ovoga članka ova je tema također vrlo prisutna u filozofskim diskusijama, i to ne samo među grupama koje se posebice zanimaju za rodna pitanja. Primjerice, nedavno je u jednom od najuglednijih mrežnih novina posvećenima filozofiji, *Daily Nous*, osvanuo tekst Justina Weinberga pod naslovom »Women in Philosophy: Recent Reports (updated)«, u kojemu se analiziraju nedavna istraživanja objavljena pri Britanskoj filozofskoj udruzi (British Philosophical Association) i Društvu za žene u filozofiji (Society for Women in Philosophy) te Kanadskoj filozofskoj udruzi (Canadian Philosophical Association) (Weinberg, 2021). Osim toga, jednostavnim mrežnim pretraživanjem može se lako uvidjeti da se o tome pitanju mnogo raspravlja. U tih desetak godina doista ima mnogo analiza i pokušaja odgovora na pitanje zašto u akademskoj filozofiji ima manje žena nego muškaraca. Većina tih istraživanja rodne zastupljenosti i raspodjele odnose se na američka, britanska i australska sveučilišta. Međutim, premda teorijska literatura o tom pitanju odražava napretek, ipak se primjećuje da nedostaje terenskih istraživanja, tj. anketa, statistika i sl., kojima bi se teorijske podloge mogle ili prihvatiti ili odbaciti.

2. Kako pristupiti tom pitanju?

Premda na prvi pogled naslovno pitanje zvuči jednostavno i jednoznačno, ono krije neka potpitanja. Možemo se, naime, pitati o sljedećem:

- (1.) Zašto se tako malo žena u *povijesti* bavilo filozofijom?
- (2.) Postoji li u *povijesti* više žena koje su pisale filozofska djela, a da mi danas ne znamo za njih?

- (3.) Zašto još uvijek imamo nijednu ili vrlo malo žena u nečemu što se naziva filozofskim »kanonom«?⁵
- (4.) Ima li smisla govoriti o manjinskom ženskom filozofskom kanonu?
- (5.) Zašto je danas mnogo manje žena u znanstveno-nastavnim zvanjima u filozofiji nego muškaraca?
- (6.) Zašto u nekim zemljama mnogo više žena odustaje od studija filozofije kad ga jednom upišu?
- (7.) Zašto je tako mala zastupljenost autorica u većini prestižnih filozofskih časopisa koji se ne bave specifično rodnom i/ili feminističkim temama?
- (8.) Zašto je tako mala zastupljenost filozofkinja u bibliografijama knjiga i časopisa?

Kroz navedena potpitanja provlači se i transverzala: razumno je pretpostaviti da se odgovori na potonja pitanja mijenjaju s obzirom na različita povijesna i religiozna nasljeđa koja obilježavaju pojedine države ili regije. Uzima se kao očito da je položaj žena u nekim aspektima drukčiji u državama u kojima se velika većina stanovnika, primjerice, deklarira kao muslimani od položaja koje žene imaju u državama u kojima se većina stanovništva deklarira, primjerice, kao ateisti. Donekle je općepoznato i to da su žene u komunističkim državama u dvadesetom stoljeću bile društveno zastupljenije, tj. da su imale jednakopravniji položaj nego u »zapadnim« državama, a što se uvelike održava u relativno manjem rodnom jazu i dan-danas u državama s tim nasljedem.⁶

Metodološki, u pokušaju odgovora na naslovno pitanje, mogu se izolirati dva odvojena smjera. Prvi smjer polazi od institucionalnih pretpostavki, tj. promatra filozofiju kao dio akademskog sustava te na pitanje o nerazmjeru žena i muškaraca u filozofiji odgovara na temelju analize akademskog sustava i specifičnosti filozofije kao akademske discipline koja je dio toga sustava. Drugi smjer je unutar-filozofski, tj. naslovnom pitanju pristupa iz potpitanja ima li u filozofiji nešto navlastito što bi odbijalo žene da se njome bave. Naravno, već se u površnom razmišljanju objelodanjuje da se ta dva smjera u nekim

gijjskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, (4) 6 : 1 na Katedri filozofije Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, (5) 8 : 5 na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, (6) 4 : 1 na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, (7) 6 : 2 na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, (8) 5 : 5 na Odjelu za filozofiju Sveučilišta u Zadru.

4

Prema službenom izdanju Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske pod naslovom »Žene i muškarci u Hrvatskoj 2021.«, u humanističkim znanostima u 2020. godini doktoriralo je 48 žena što je za 11 više od muškaraca (56,5 : 43,5 %). Među nastavnicima i suradnicima na visokim učilištima godine 2020./2021. situacija je 51,1 : 48,9 %, ali u najvišim zvanjima redovitog profesora omjer je 40,4 : 59,5 % u korist muškaraca. Ove brojke, nažalost, ne govore mnogo o temi ovoga

teksta jer se filozofija kao akademska disciplina u tim statistikama ne izdvaja od ostalih humanističkih znanosti (Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2021).

5

Sam izraz »filozofski kanon« nije lako jednoznačno odrediti. O njemu se življe počelo raspravljati od 1990-ih godina, desetak godina nakon što se razbuktala diskusija o »literarnom kanonu« po uzoru na koji je i filozofija dobila svoj »kanon«. Taj je izraz većinom vezan uz englesko govorno područje, na njemačkom govornom području nije uobičajen izraz.

6

Detaljnije o položaju žena u filozofiji za vrijeme komunističkog socijalizma u Republici Hrvatskoj vidi tekst »Women philosophers in communist socialism – The case of Croatian women philosophers in years 1945–1989« (Boršić, Skuhala Karasman, 2023).

točkama dodiruju. No, bez obzira na to, ta preliminarna podjela može biti od koristiti u daljnjem istraživanju.

3. Filozofija kao jedna od akademskih disciplina i podzastupljenost žena

Jedan od prvih i najočitijih odgovora na pitanje zašto su žene u povijesti bile isključene iz filozofskih djelatnosti, a pritom mislim prvenstveno na držanje predavanja i pisanje knjiga, nadaje se iz jasne i svima znane činjenice koja ne vrijedi samo za filozofiju nego i za sve intelektualne aktivnosti podjednako, a to je problem realne podobrazovanosti žena u povijesti. Žene se *de facto* nisu mogle baviti filozofijom jer nisu za to bile obrazovane, kao, uostalom, ni za većinu znanstvenih disciplina. Naime, velikoj većini žena pristup obrazovanju naprosto nije bio moguć.

Ovdje se mogu ukratko osvrnuti na povijest visokog obrazovanja za žene.⁷ Tu se i tamo od početaka sveučilišnog obrazovanja u Europi spominju poneke studentice i profesorice – kao rijetke plivačice na širokoj pučini. Spominje se »prva sveučilišna profesorica«, Bettisia Gozzadini koja je sredinom trinaestog stoljeća predavala pravo na Sveučilištu u Bologni. Po legendi, studirala je preobučena u muškarca, a predavala zakrivena velom. Slična svjedočanstva imamo i o Novelli d'Andrea stoljeće kasnije, koja je također prekrivena velom podučavala pravo na istom sveučilištu. Njezina sestra, Bettina d'Andrea predavala je pravo i filozofiju na sveučilištu u Padovi. Postoje određeni izvori po kojima su, osim pameti, posjedovale i iznimnu ljepotu pa su se tako pojavile i legende o tomu da je spomenuto pokrivanje bila »zaštitna« kako od, tako i za muške studente. Kakva god povijesna istina bila, nastanak ovakvih legendi svjedoči o tomu da ženska sveučilišna predavanja i javni govori nisu bili svakodnevna pojava te da takvi događaji nisu mogli ne proći bez mnogo pažnje. Nažalost, osim legendi i ponekog štureg dokumenta ili nadgrobno spomenika, nemamo sačuvanih nikakvih ozbiljnijih povijesnih izvora, a kamoli njihovih vlastitih tekstova – ako su oni uopće i postojali.

Tijekom gotovo tisućljetne povijesti europskih sveučilišta nailazit ćemo i na druge žene studentice i predavačice, u nekim periodima više, u nekim manje. U petnaestom i šesnaestom stoljeću većina žena na sveučilištima bile su u Italiji i, nešto manje, u Španjolskoj. U drugoj polovici sedamnaestog stoljeća počinju se javljati žene i u ostatku Europe. Imena koja se obično spominju su Nizozemka Anna Maria van Schurman, Njemica Ursula Agricola, Švedanka Maria Jonae Palmgren i poneke druge. Jedna od najvažnijih filozofkinja toga razdoblja jest Francuskinja Émilie du Châtelet, no njezino je obrazovanje bilo kućno i ona nije predavala na sveučilištu. Ponešto znamo o prvoj ženi koja je stekla doktorsku titulu: to je bila Mlečanka Elena Cornaro Piscopia (1646. – 1684.). Ona je, doslovno, bila okrunjena i proglašena *magistra et doctrix philosophiae* na iznimno svečanoj ceremoniji u padovanskoj katedrali 1678. godine. No, u slučaju Elene Cornaro Piscopije, kao i u slučaju žena koje se spominju na sveučilištima prije nje, tu se uvijek radilo o privilegiranim i iznimno talentiranim, možda čak genijalnim ženama. Prije devetnaestog stoljeća nije bilo ni govora o tomu da bi se neka »obična« žena mogla ozbiljno baviti filozofijom.

Ta se slika mijenja tek u drugoj polovici devetnaestog stoljeća. Premda nije sasvim jasno koje je bilo prvo sveučilište koje je dopustilo ženama da studiraju, spominje se Francuskinja Julie-Victoire Daubié kao prva žena koja

je 1861. godine diplomirala, tj. stekla bakalaureat na Sveučilištu u Lyonu. Godine 1869. na Sveučilištu u Londonu devet je kandidatkinja pristupilo »općem ispitu za žene«, prvom takve vrste. Od tih devet kandidatkinja njih je šest položilo ispit i tako su postale prve žene u Engleskoj sa završenim visokoškolskim obrazovanjem. U Njemačkoj je situacija bila nešto kompliciranija: tek oko 1870. godine počela su sporadična upisivanja žena na pojedina sveučilišta, no nisu imale pravo stjecanja diploma sve do 1900. godine, a ponegdje čak i kasnije. U Beču je tek 1897. godine ženama bilo dopušteno upisati Filozofski fakultet, dok im je 1900. godine svoja vrata otvorio i bečki Medicinski fakultet.

Godine 1864., pet godina prije Londonskog sveučilišta, ženama je dopušteno slušanje predavanja na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zürichu. To je predstavljalo veliku prekretnicu za žene iz središnje i istočne Europe jer je Zürich time ujedno postao jedino mjesto na kojem su mogle studirati kao redovne studentice i steći doktorsku titulu. Zbog te otvorenosti, i relativno povoljne atmosfere za žene na Sveučilištu u Zürichu, onamo su tendirale i žene iz drugih dijelova Europe.⁸ Među prvim studenticama, osim Ruskinja, spominju se Finkinja Lydia Sesemann, koja je 1874. godine bila prva žena koja je doktorirala kemiju, i Poljakinja Stefania Wolicka, koja se u literaturi često navodi kao prva žena koja je stekla doktorat iz filozofije na Sveučilištu u Zürichu 1875. godine, no to je djelomično točno. Kako je zbog političkog progona u Rusiji bila primorana napustiti Švicarsku i vratiti se u Rusiju prije promocije, njoj je doktorska titula dodijeljena *in absentia*. Tako ostaje Helene Druskowitz, Bečanka porijeklom Hrvatica, koja je 1878. godine obranila disertaciju o *Don Juanu* Lorda Byrona i time postala *de iure* prva žena koja je stekla doktorsku titulu na njemačkom govornom području. Osim Druskowitz, na ciriškom su sveučilištu od Hrvatica doktorirale i Vera Philippović 1902. godine, koja je, izgleda, bila naša prva anglistica i o kojoj se gotovo ništa ne zna, i Ada Broch, koja je također doktorirala 1902. godine, isto anglistica. Elza Kučera doktorirala je 1909. godine nakon obrane disertacije pod naslovom *Spoznajna teorija Thomasa Browna*, čime je postala prva Hrvatica rođena u Republici Hrvatskoj koja je stekla doktorsku titulu iz filozofije.

Na Zagrebačkom sveučilištu prve su redovite studentice bile Milica Bogdanović, studentica povijesti i geografije, te Milka Maravić i Vjera Tkalčić, obje studentice prirodoslovlja. Sve tri su akademske godine 1901./1902. upisale studij na Mudroslovnom fakultetu. Prva Hrvatica koja je doktorirala filozofiju u Hrvatskoj bila je Ivana Rossi koja je 1916. obranila disertaciju pod naslovom *Osnovne misli filozofije Henri Bergsona*.

7

Premda je taj problem već dulje poznat, po mojem saznanju, ni dan danas ne postoji detaljan i cjelovit pregled povijesti visokog obrazovanja za žene. Ovaj dio teksta temelji se na rezultatima istraživanja objavljenim u tekstu »Elza Kučera kao filozofkinja« (Boršić, 2019b).

8

Povijesni je kuriozum da u to vrijeme Zürich nije bio skup grad. Žene iz prosječno imućnih obitelji mogle su si priuštiti boravak u njemu! Primjerice, iz korespondencije Elze Kučere s njezinim ocem saznajemo da si je ona financirala studentski boravak u Zürichu tako da je

otac iznajmljivao njezinu sobu u Zagrebu. Zagrepčanka Vera Phillipovich, koja je početkom dvadesetog stoljeća studirala u Zürichu, piše u svojim »Züriškim uspominama«: »Ponajviše su to siromašne Ruskinje, koje dolaze u Švicarsku. Bogata Ruskinja, kojoj roditelji dozvole, da se posveti naucima, ostat će u svojoj zemlji, jer ima tako krasne prilike kod kuće polaziti sveučilište. Ali siromašna, bez novaca i zaštite, dolazi mlada djevojka u strani svijet, pa treba da si što jeftinije uredi svoj život, koji joj kraj nauka zadaje u tuđem svijetu sijaset briga.« (Philippovich, 1903, 7)

Već se letimičnim pogledom na povijest ženskog fakultetskog obrazovanja pokazuju dva ključna momenta: (1) žena je bilo neusporedivo manje u usporedbi s muškarcima i (2) žene koje su imale pristup sveučilištima u pravilu su sve do druge polovice devetnaestog stoljeća pripadale najvišim društvenom slojevima. Ta se činjenica svakako održavala i na žensko bavljenje filozofijom. S obzirom na to da je tradicionalno bavljenje filozofijom zahtijevalo veliku i široku naobrazbu, ono je ujedno bilo teško dostupno nekome tko si nije mogao priuštiti skupe privatne učitelje. Premda je ovo očigledan argument u korist toga zašto se žene nisu mogle baviti filozofijom, sve do druge polovice dvadesetog stoljeća taj se argument ne pronalazi u sekundarnoj literaturi. No to nas ne treba čuditi, tradicionalni argument da žene nisu mentalno dorasle filozofiji, koji je dominirao u kanonskoj filozofskoj literaturi i o kojem ću po bliže pisati u nastavku ovoga teksta, doživljavao se je kao temeljnija zamjerka iz koje proizlazi to da nemaju pristupa obrazovanju. Dakle, držalo se da žena ne treba obrazovanje jer *kao žena* nije za obrazovanje.

Ostavimo li se povijesnih i dijakronijskih razmatranja te se prebacimo u sadašnje stanje stvari, pronalazimo sljedeće analize. Louise Antony je 2012. godine uvela metaforu »savršene oluje« za situaciju u filozofiji u članku »Different Voices or Perfect Storm: Why Are There So Few Women in Philosophy?«. Ta metafora služi tomu da ukaže na specifičnu poziciju filozofije unutar akademskih disciplina:

»Filozofija kao disciplina označava mjesto jedinstvene konvergencije, intenziviranja i interakcije diskriminirajućih sila – baš kao što geografsko mjesto može poslužiti kao točka konvergencije, intenziviranja i interakcije meteoroloških sila.« (Antony, 2012: 233)

Taj je članak među prvima pokušao dati sveobuhvatan odgovor na naslovno pitanje ovog rada. U njemu se tvrdi, među ostalim, da je filozofija disciplina koja je osobito pogođena raznim predrasudama, i po žene negativnim faktorima, što rezultira time da je u filozofiji manje žena nego u drugim disciplinama, a pogotovo onim iz humanističkog područja. Osim toga, isti je članak potaknuo i niz zanimljivih studija i istraživanja. Ovdje svakako valja istaknuti članak koji su objavili Samuel Baron, Tom Dougherty i Kristie Miller, pod naslovom »Female Under-Representation Among Philosophy Majors: A Map of the Hypotheses and a Survey of the Evidence«⁹ (Dougherty, Baron i Miller, 2015a), a koji se može čitati kao nastavak članka Louise Antony iz 2012. godine. Njihov članak polazi od pretpostavke da je jedan od najvažnijih razloga za nerazmjer muškaraca i žena u filozofiji ponajprije taj što mnogo žena napušta studij filozofije za vrijeme diplomskog studija, a što je do određene mjere i pokazano u utjecajnoj i često navodenoj studiji »Quantifying the Gender Gap: An Empirical Study of the Underrepresentation of Women in Philosophy« (Paxton, Figdor i Tiberius, 2012). Baron, Dougherty i Miller u poduljem članku razvijaju mapu hipoteza o uzrocima odustajanja od »ženskog bavljenja filozofijom«, koje navode u pet grupa:

<p>1. grupa: hipoteze o sadržaju predmeta (<i>Course Content</i>)</p>	<p>(a) hipoteza o uzoru (<i>Role Model</i>): studenticama nedostaje ženski filozofski uzor;</p> <p>(b) hipoteza o temama (<i>Subject Matter</i>): studenti i studentice imaju različite interese, dok se filozofski predmeti fokusiraju na teme koje više zanimaju studente nego studentice;</p> <p>(c) hipoteza o neprijateljskoj argumentaciji (<i>Adversial Argumentation</i>): u filozofiji diskusije su tipično vrlo agresivne i augmentativne što je komunikacijski stil koji, prema nekim statistikama, odbija žene.</p>
<p>2. grupa: hipoteze o metodama podučavanja (<i>Teaching Methods</i>)</p>	<p>(a) hipoteza o stilu učenja (<i>Learning Style</i>): filozofija se tipično prenosi na način kakav statistički preferiraju muškarci (primjerice, u nastavi filozofije rijetko se daju primjeri, a inzistira se na izrazito apstraktnom izlaganju i misaonim eksperimentima);</p> <p>(b) hipoteza o rodnim intuicijama (<i>Gendered Intuitions</i>): muške se intuicije razlikuju od ženskih, pri čemu se muške intuicije bolje vrednuju od ženskih;</p> <p>(c) hipoteza implicitnih predrasuda (<i>Implicit Bias</i>): učitelji i studenti često imaju apriorno negativne predrasude o ženama u filozofiji.</p>
<p>3. grupa: hipoteze o neprijateljskoj atmosfera (<i>Hostile Atmosphere</i>):</p>	<p>(a) hipoteza o metodi suočavanja (<i>Coping Method</i>): među studentima i studenticama filozofije nedostaje društvene podrške koja bi studenticama pomogla da se lakše suoče s neprijateljskim situacijama;</p> <p>(b) hipoteza o seksualnom zlostavljanju (<i>Sexual Mistreatment</i>): studentice mogu biti žrtve nepoštovanja, diskriminacije, seksističkog ili seksualno uznemiravajućeg ponašanja nastavnika ili drugih studenata.</p>
<p>4. grupa: hipoteze o rodnim shemama¹⁰ ili stereotipima:</p>	<p>(a) hipoteza o shemi koja utječe na samo-poimanje (<i>Schema Affects Self-Conception</i>): ženama je teže povezati se s filozofijom jer im je teško zamisliti se u ulozi filozofkinje;</p> <p>(b) hipoteza o shemi koja utječe na samopouzdanje (<i>Schema Affects Confidence</i>): žene imaju manje samopouzdanja jer vlada stereotip da je filozofija muška stvar;</p> <p>(c) hipoteza o shemi koja utječe na standarde (<i>Schema Affects Standards</i>): stereotipi navode studentice da imaju više standarde za sebe nego studenti pa onda odabiru predmete koje drže lakšima;</p> <p>(d) hipoteza o shemi koja utječe na popularnost (<i>Schema Affects Popularity</i>): postoji stereotip da su žene, koje su uspješne u »muškim« stvarima manje popularne i atraktivne;</p> <p>(e) hipoteza o prijetnji stereotipom (<i>Stereotype Threat</i>): studentice se suočavaju sa strahom da će svojim bavljenjem filozofijom samo poduprijeti stereotipe o ženama u filozofiji;</p>

	(f) hipoteza o tomu da sheme čine seksizam reprezentativnim (<i>Schemas Make Sexism Representative</i>): studentice koje dožive seksizam vide to kao nešto što je reprezentativno za tu disciplinu.
5. grupa: hipoteza o nepraktičnom predmetu (<i>Impractical Subject</i>):	(a) filozofija se smatra nepraktičnim predmetom, nečim što nije osobito korisno za »stvarni život« i to odbija studentice.

Nakon što su postavili ove hipoteze, u drugom dijelu članka autori i autorica detaljno prolaze kroz različita istraživanja i analiziraju koje su od tih hipoteza potvrđene ili odbačene. Pritom treba imati na umu da su ta istraživanja često vrlo uska, tj. usredotočena, primjerice, na pojedinačno sveučilište, obično u Sjedinjenim Američkim Državama. Autori i autorice u zaključku članka navode da još ne postoji dovoljno studija i empirijskih istraživanja koja bi mogla potvrditi ili odbaciti te hipoteze.

Ovdje svakako valja spomenuti još i neobjavljenju iscrpnu studiju »Why Do Women Philosophy Students Drop Out of Philosophy? Some Evidence from the Classroom at the Bachelor's Level« (Herfeld, Müller i von Allmen [u tisku]). Polazeći od prijašnjih studija, od kojih smo neke naveli prije u tekstu, autor i autorice izdvojili su neke od gore navedenih hipoteza i ispitivali njihovu valjanost na Sveučilištu Ludwiga Maximiliana u Münchenu. U svojim istraživanjima pronašli su potvrdu za hipotezu o neprijateljskoj argumentaciji, dok za hipoteze o temama, nepraktičnom predmetu i stilu učenja prema kojem bi studentice zbog apstraktnosti držale filozofiju neprihvatljivijom od studenata – nisu pronašli dokaza. Naposljetku, hipoteza o uzoru potvrdila se kao točna u ovom slučaju. U svojem istraživanju autor i autorice došle su do zaključka da rezultati sugeriraju da značajne čimbenike koji dovode do podzastupljenosti u akademskoj filozofiji treba tražiti u društvenom i institucionalnom okruženju unutar kojeg se akademska filozofija provodi kao nastavni predmet.

4. Podzastupljenost žena kao unutarfilozofski problem

U činjenici da je takav nerazmjer žena i muškaraca u filozofiji, a pogotovo u njezinoj povijesti, postoji nešto osobito neugodno za filozofiju. Mislim pritom na nešto mimo evidentne pretpostavke da bi u svim intelektualnim ljudskim aktivnostima, pa tako i u filozofiji, trebalo biti podjednako žena koliko i muškaraca. To je neupitan princip socijalne jednakosti i pravednosti, premda znamo da smo još daleko od ostvarenja tog ideala i to ne samo u filozofiji nego i u mnogim drugim disciplinama u kojima ima manje žena. Naime, to nije jedinstveni problem filozofije. Primjerice, fizika je jedno od znanstvenih polja u kojima ima procentualno manje žena na fakultetima nego u filozofiji, barem u Sjedinjenim Američkim Državama, za što imamo na raspolaganju statističke podatke.¹¹ No, kod evidentne podzastupljenosti žena u filozofiji ima i jedan dublji, po filozofiju sramotniji problem. Radi se o sljedećem.

Prvo, filozofija, ili barem njezin veći dio, pretpostavlja svoju univerzalnu i objektivnu valjanost. U filozofiji argument *ad hominem* nema ili ne bi trebao

imati vrijednosti, u filozofiji nije važno *tko* je govornik, već *što* je izrečeno, osim kada se pita *tko* radi kontekstualizacije te boljeg i objektivnijeg razumijevanja onoga *što*. Premda je takav metodički pristup prisutan još od Sokrata, on je posebice obilježio filozofiju od sedamnaestog stoljeća nadalje koju odlikuje snažno distanciranje od tradicije i autoritarnosti, kao što je to slučaj s modernom znanosti u kojoj se, barem nazivno, priznaje samo autoritet čistog uma i argumenata.¹² Suvremena je filozofija uvelike nasljedovala radikalnost žestoka, uvjerena i sveobuhvatna odmakom od autoriteta karakteristična za najznačajnije predstavnike novovjekovne filozofije.¹³

Nadalje, filozofija od svojih antičkih početaka nije bila nezainteresirana za teme vezane uz ono žensko, razlike između muškog i ženskog, a kasnije i pitanja vezana uz položaj žena u obitelji, društvu i politici, obrazovanju i filozofiji. U tome je filozofija posebna: povjesničar *kao povjesničar* ne pita se trebaju li žene biti dio povijesti, ni kemičar *kao kemičar* ne pita se o tomu mogu li se žene baviti kemijom. Pitanja o onome ženskom i o ženama inherentno su filozofska pitanja. A kako filozofija tendira za univerzalnošću, objektivnošću i anonimnošću uma, moglo bi se očekivati da će filozofija biti inkluzivna prema ženama. No to nije bio slučaj. Štoviše, možemo slobodno reći da je filozofija predvodila u isključivanju žena iz društva onih koji se njome smiju baviti.

Antička dokskografija obiluje ženskim likovima i sugestivnim situacijama u kojima su se one našle. Općepoznata je priča o tračkoj sluškinji koja se naru-

9

Članci »Why Is There Female Under-Representation among Philosophy Majors? Evidence of a Pre-University Effect« (Baron, Dougherty i Miller, 2015a) i »Why Do Female Students Leave Philosophy? The Story from Sydney« (Dougherty, Baron i Miller, 2015b), prema navodima u samim člancima predstavljaju ranije faze u radu koji je rezultirao člankom koji ću analizirati.

10

»Rodna shema« (»gender schema«) izraz je koji je uvela Virginia Valian. Izraz se odnosi na »skup implicitnih ili nesvjesnih hipoteza o spolnim razlikama koje su obično neartikulirane, a ponekad ih se može čak i nijekati« (Valian, 1998: 3).

11

Primjera radi: u Sjedinjenim Američkim Državama 2018. godine bilo je 19 % žena koje su stekle bakalaureat, magistarsku ili doktorsku titulu iz fizike (Helba *et al.*, 2019), dok je postotak žena koje dobivaju te akademske stupnjeve u filozofiji nešto viši – između 20 i 40 % (Weinberg, 2018).

12

Ovdje ne tvrdim da su svi sedamnaestostoljetni mislioci imali odmak od tradicije ili prošlosti. Kao i u svim razdobljima, i tada je bilo onih, a možda su bili i u većini, koji su se neodvojivo držali tradicije, što je u njihovu slučaju ponajviše značilo držanje aristotelovske tradicije, te su revolucionarne događaje koji su se zbili unutar prirodne filozofije

pokušavali ubaciti u teorijske okvire tradicionalnih nauka. Uostalom, upravo je to bio izvor najgorljivijih debata u sedamnaestom stoljeću. Tim sam se problemom detaljnije bavio u tekstu »Post-Renaissance Distance from Tradition« (Boršić, 2019a).

13

Znakovit je u ovom kontekstu Descartesov navod: »Nije doduše običaj, da se ruše sve kuće jednog grada samo zato, da bi se ponovno sagradile na drugi način i da bi se time njegove ulice poljepšale, pa ipak vidimo, da mnogi ruše svoje, da bi ih ponovno podigli, i da su ponekad čak prisiljeni na to, kad su one u opasnosti da se sruše same od sebe i kad njihovi temelji nisu dovoljno čvrsti. Stoga sam došao do uvjerenja, da stvarno ne bi imalo smisla, kad bi pojedinac odlučio preurediti državu tako, da u njoj izmijeni sve od temelja i da je sruši zato, da bi je ponovno podigao, niti da se reformira sistem znanosti ili utvrđeni nastavni plan u školama. Ali uvidio sam, da je u pogledu svih nazora, koje sam dotad prihvatilo s pouzdanošću, najbolje da ih jednom zauvijek iz svog uvjerenja uklonim s time, da onda na njihovo mjesto stavim ili druge bolje ili pak one iste, kad ih jednom budem prilagodio visini uma. Bio sam čvrsto uvjeren, da ću na taj način uspjeti da provodim svoj život mnogo bolje negoli da gradim na starim temeljima i oslanjam se na načela, na koja sam se dao skloniti u svojoj mladosti, ne provjerivši nikada njihovu istinitost.« (Descartes, 1951, 18–19).

gala velikom Talu, »prvom« filozofu i znanstveniku u više-manje modernom značenju te riječi, koji je, proučavajući nebeske pojave i gledajući uvis, bio upao u grabu. Sluškinja mu se nasmijala, bilo joj je smiješno da mu je toliko stalo shvatiti stvari na nebu da nije vidio što mu je pod nogama. Premda se ta priča ponekad interpretira kao zgodan primjer zdravorazumske ženske razboritosti, kontekst u kojem Platon, kroz Sokratova usta, donosi tu priču (*Teetet*, 174a), sugerira da je Platon fino ironičnim jezikom želio sugerirati da se iza te prividne ženske praktičnosti krije vulgarnost koja ne može shvatiti slobodno i bezinteresno razmišljanje i proučavanje svijeta.

Jedan od najstarijih pozivanja na žensko pronalazimo u petom poglavlju prve knjige Aristotelove *Metafizike* (986^a23–28), gdje Aristotel navodi deset temeljnih pitagorovskih počela složenih u tablicu suprotnosti. Ta tablica izgleda ovako:

omeđeno (definirano) – neomeđeno (nedefinirano)

neparno – parno

jedno – mnoštvo

desno – lijevo

muško – žensko

mirujuće – gibajuće

pravo – iskrivljeno

svjetlo – tama

dobro – zlo

kvadrat – pravokutnik

Ostavljajući po strani mnoge probleme vezane uz tu tablicu, za nas su ovdje relevantne dvije stvari. Prva je ta da je par »muško – žensko« od najranijih vremena postavljen kao jedan od principa, dakle, jedan od konstitutivnih elemenata realnosti. Druga je stvar ta da je »žensko« stavljeno na desnu stranu tablice, skupa s »iskrivljenim«, »tamom«, »zlom« itd., protivnostima pozitivnih principa koji su navedeni u lijevom stupcu. Dakle, već od samih početaka filozofiranja u Grčkoj, tj. od pitagorovaca, ova se tablica smatra autentičnim Aristotelovim opisom onoga što su pitagorovci poučavali – filozofija se zani-ma za »ono žensko« i tretira ga kao nešto negativno, loše.

Povijest filozofije obiluje primjerima i navodima kanonskih filozofa koji kao da se natječu koji će više poniziti žene i isključiti ih iz filozofije. Ostanemo li kod Aristotela, u njegovu opusu postoje odlomci koji nesumnjivo zvuče seksistički, izrazimo li se suvremenom terminologijom. Aristotel je svakako tvrdio da su žene inferiorne u odnosu na muškarce (*Politika* 1254b 13–14). Na primjer, napisao je da materija žudi za formom, kao što žensko žudi za muškim, a ružno za lijepim (*Fizika* 192a 22–23), da je žena nepotpuno muško ili takoreći deformitet (*O rađanju životinja*, 765a 4–21), da bi ženski likovi u tragediji biti neprikladni ako su prehrabri ili prepametni (*Poetika* 1454a 21–23).¹⁴ Naravno, može se tvrditi da je Aristotel imao pogrešan stav o ženama i njihovim sposobnostima. Rekli bismo: jednostavno nije znao jer znanost – ili društvo – u njegovo vrijeme nisu bili dovoljno napredni za takve spoznaje. Ako je to uistinu tako, onda se na njegov seksizam može gledati na blaži način, tj. on nije bio seksist iz uvjerenja, već iz neznanja. Često se polazi od te interpretacije pa se njegove izjave o ženama jednostavno zanemaruje jer su netočne i neispravne, na sličan način kao što je neispravno tvrditi da je Zemlja u središtu svemira.

Od Aristotela do početka dvadesetog stoljeća mogli bismo nabrojati mnoštvo filozofa koji su zastupali razne ženomrzačke stavove, a pritom nisu svi bili aristotelovci. Čak se donekle može govoriti i o valovima ženomrstva. Jedan od posljednjih i možda najgorih od tih valova, koji je preplavio ondašnju »znanstvenu« i filozofsku literaturu, zbio se na prijelazu s devetnaestog na dvadeseto stoljeće. Koliko je *fin de siècle* poznat kao trenutak kada je nastajao prvi val feminizma, toliko je bio i razdoblje žestokog ženomrstva. Pišu se knjige i »znanstveni« radovi o ženama kao »po prirodi frigidnima« ili »mnogo pohotnijima od muškaraca«. Među relativno uglednim znanstvenicima onog doba, kao što su to bili Paul Julius Möbius i Otto Weininger, mogu se pronaći teorije kako su žene »intelektualno deficijentnije« od muškaraca, dok se emancipacija opisuje kao želja žena da bude poput muškarca, da poprimi njegov karakter, a ne kao želja za jednakošću s muškarcem itd. Sličnih bi se izričaja moglo pronaći i kod Richarda von Krafft-Ebinga, Cesarea Lombrosa i drugih (Schwartz, 2005). Naravno, uvijek je bilo i onih koji su branili žene, no njih je bilo značajno manje.

No, vratimo se na početak ovog dijela rada. Ima li nečeg esencijalnog u filozofiji – ili u ženama – što ih čini teško spojivima? Tomu se opet može pristupiti na više načina. Jedan je pristup pitati se o sadržaju filozofije i njezinim metodama. Argumenti koji se iznose u ovom kontekstu često polaze od Descartesa i prosvjetiteljstva. Iako je opseg i karakter veze između prosvjetiteljstva i feminizma još uvijek prekriven velom nejasnosti (Taylor, 1999), sve ovisi o tomu kako se vrednuju neke specifičnosti Descartesove filozofije iz pozicije feminizma. Descartesova dualistička ontologija, tvrde neki, omogućila je filozofsku refleksiju o intelektima jednakih mogućnosti i funkcija, a koji ne ovise o spolu (Heinämaa, 2005). U tom je smislu vrlo poznat i često navođen jedan od najjasnijih izraza sedamnaestostoljetnog kartezijanca François Poulaina de la Barrea, »um nema spol«.¹⁵ Njegova su djela o normativnoj jednakosti muškaraca i žena imala stanovit utjecaj u nadolazećim stoljećima pa sve do Simone de Beauvoir koja je parafrazirala njegovu misao i prigrlila je kao jedan od dva mota njezine knjige *Drugi spol*.¹⁶ Nadalje, ističe se da je kartezijanska metafizika imala značajnu ulogu u poticanju žena sedamnaestog stoljeća na uspostavljanje vlastite intelektualne jednakost s muškarcima jer ako um nema ekstenzije, kao što je Descartes tvrdio, onda je um također univerzalan i bespolni. Štoviše, elegancija Descartesova pisanja morala je pridonijeti pristupačnosti teksta publici lišenoj prethodnog akademskog obrazovanja u filozofiji pa se djelomično i Descartesu pripisuju zasluge za porast broja filozofkinja u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću u zapadnoj i sjevernoj Europi.

14

U literaturi se već neko vrijeme mogu pronaći detaljni popisi mjesta kod Aristotela, ali i drugih »kanonskih« filozofa, na kojima se iskazuju izrazito mizogini stavovi. Detaljni osvrt na Aristotela u tom kontekstu može se pronaći u tekstu »Nourishing Speculation: A Feminist Reading of Aristotelian Science« (Freeland, 1994).

15

Ovdje valja spomenuti da ideja o tomu da su muškarčeva i ženina duša racionalno jednakovrijedna nije nova u 17. stoljeću. Sličnu

je ideju branio i Augustin u *De trinitate* XII 7.12, gdje piše da su racionalne duše žena i muškaraca jednako stvorene na sliku božju, no čini se da je ta ideja pala u zaborav.

16

Radi se o rečenici: »Tout ce qui a été écrit par les hommes sur les femmes doit être suspect, car ils sont à la fois juge et partie.« – U mom prijevodu: »Sve što su muškarci napisali o ženama mora biti sumnjivo jer su i sudac i stranka.«

No usprkos svim tim pozitivnim aspektima Descartesova projekta, njegova je filozofija, a pogotovo njegov dualizam, doživjela značajne feminističke kritike. U prvom redu zato što njegova metafizika ne dozvoljava integrirani pogled na seksualnu raznolikost. Nadalje, neke suvremene feminističke povijesti filozofije naglašavaju da je upravo Descartesov naglasak na autonomnom i posve izdvojenom umu bio faktor koji je odbijao i koji nastavlja odbijati neke žene da se bave filozofijom (Friedman, 2013: 26–27). Naime, u okviru feminizma donekle se uvriježila ideja da je ženama bliža autonomnost koja se ne definira individualistički, već prije socijalno i intersubjektivno. Ujedno se može argumentirati da su neke, osobito postkantovske interpretacije Descartesove filozofije imale suprotan učinak. Takve interpretacije stvorile su već spomenuti izljev ženomrstva specifičan za devetnaesto stoljeće. S obzirom na te elemente, može se reći da je pozitivan učinak Descartesove filozofije na žensku filozofsku emancipaciju više akcidentalan, dok je posredno i na jednoj dubljoj razini njegova filozofija, koja je možda čak i najviše obilježila novovjekovni razvoj filozofije, imala štetan učinak za poboljšavanje ženskog pristupa filozofiji.

Što se tiče metodološkog pristupa, sokratski dijalog, koji je tipično asimetrično i hijerarhično strukturiran, koji se vodi između »početnika« ili »neznalice koji nije svjestan svojega neznanja« i »filozofa« koji ga raznim trikovima, prvenstveno ironijom, dovodi do toga da prestane biti ono što jest i postane što sličniji njemu, »filozofu« – više izgleda kao neprijateljski okršaj, nego kao međusobno podržavanje i razmjena ideja praćena uzajamnim poštovanjem što je, generalno, osobito odbojno ženama (Friedman, 2013: 26–31). Taj se problem, tj. nadmetajući karakter »pravog« filozofskog dijaloga koji više sličí dvoboju nego uzajamnom poštivanju, često ističe kao jedan od glavnih uzroka tomu da žene bježe od filozofije (Moulton, 2003; Rooney, 2010; Dotson, 2011 i mnogi drugi).

Međutim, neki idu još dublje u traganju za uzrocima tog »neprijateljstva« filozofije prema ženama. Naime, mogu se pronaći argumenti u prilog tomu da je filozofija, a pritom mislim na tzv. »zapadnu filozofiju« čija tradicija započinje u antičkoj Grčkoj, zapravo u svojoj srži želi isključiti žene. Ovdje ću ukratko prikazati dva takva argumenta.

O tome prvi izlaže Vidgis Songe-Møller u svojoj knjizi *Philosophy Without Women*, podnaslovljenoj *The Birth of Sexism in Western Thought* (Songe-Møller, 2002). U toj knjizi autorica argumentira da je za isključivanje žena iz filozofije zapravo odgovorena Platonova filozofija i platonizam. Autorica smatra da su Parmenid i Platon postavili sljedeći princip: jedinstvo postojanja može se shvatiti samo misaonim putem, a razmišljanje je muškarčevo svojstvo i njegov »posao«. Ovo gledište je nedvosmisleno razvijeno u Platonovom *Simpoziju*. U tom dijalogu Platon suprotstavlja »filozofa« i »ženu«. Po njegovom mišljenju, filozof je čovjek čija mu ljubav prema idejama dopušta da teži k višem obliku stvarnosti. S druge strane, njemu je suprotstavljena žena čije je najveće postignuće porod. Svojim mišljenjem filozof uvijek je čuje sebe, stječući na taj način neovisnost od žene i heteroseksualnosti u bilo kojem obliku. Muška duhovna ljubav i kreativnost suprotstavljaju se ženskoj seksualnosti i procesu rađanja. Takav pogled na raspodjelu spolnih uloga označava početak tradicije koja muškarca tretira kao paradigmu onoga što znači biti čovjek u najuzvišenijem smislu te riječi, a ženu kao Drugoga, koje je samo po sebi ništa i stječe značenje samo u odnosu na čovjeka-muškarca (Songe-Møller, 2002, xiv–xv). Ta razmišljanja, svjesna je Songe-Møller, dio

su projekta koji je Simone de Beauvoir razvijala u *Drugom spolu* – očistiti pojam uma od ikakvih spolnih konotacija.

Kao drugi primjer izložit ću razmišljanja koja razvija Michèle Le Dœuff u jednom poglavlju svoje knjige *Recherches sur l'imaginaire philosophique* [*Istraživanje filozofske imaginacije*], naslovljenom »Duga kosa, kratka pamet« (Le Dœuff, 2002). Pozivajući se na neke znane izraze ženomrstva koje su proklamirali kanonski filozofi u prošlosti, ona pokazuje nekoliko implicitnih argumenata za isključivanje žena iz filozofije. Pritom povijesni aspekt za Le Dœuff nije toliko važan jer povijesni navodi su samo *primjer* onoga što je filozofiji navlastito. Ona u svojoj argumentaciji želi ići dublje od povijesne akcidentalnosti. Prvi moment koji pronalazi jest misao da žena, koja po svojoj naravi nije dorasla takvim intelektualnim izazovima, baveći se filozofijom samo ugrožava suverenost filozofije. Drugi moment polazi od »razumijevanja« ženske naravi. Drugim riječima, smatra se da je ženska narav takva da sve njezine potrebe mora zadovoljiti muškarac i dijete. Stoga, ako se žena bavi filozofijom, ako ima filozofski eros koji nije ni ljubavnički, tj. prema muškarcu, ni majčinski, tj. prema djetetu, onda s njom nešto »ne štima«, onda nije »prava žena« jer ne obavlja funkciju žene – ona promašuje svoj *telos*. No, Le Dœuff najdublji argument protiv žena pronalazi u nečemu sličnome kao i Songe-Møller, odnosno u tome da filozofski diskurs živi od toga da potiskuje, isključuje i rastvara, ili tvrdi da rastvara, drugi diskurs i druge oblike znanja. Le Dœuff potonje formulira na sljedeći način:

»Filozofski diskurs jest disciplina, to jest diskurs koji se pokorava (ili tvrdi da se pokorava) konačnom broju pravila, postupaka ili operacija, i na taj način predstavlja zatvaranje, razgraničenje koje poriče (aktualno ili potencijalno) neodređeni karakter načina mišljenja; to je *baraž* koji sputava broj mogućih (prihvatljivih) izjava.« (Le Dœuff, 2002: 114)

Tako postavljena filozofija treba »ono drugo«. Ovdje ponovno »ulaze u igru« prastare dijade kojih smo se dotakli iznad u tekstu, poput: dobro – zlo, određeno – neodređeno, muško – žensko.

»Svako razmišljanje pretpostavlja neko neodređeno područje, stanovitu igru struktura, stanovitu marginu slobodnog lebdjenja oko kodificiranih procedura.« (Le Dœuff, 2002: 115)

Filozofija treba »ono drugo«, prazno, neodređeno, da bi se opravdala i definirala. Tu se pojavljuje žena kao »ono drugo« – ona *nikad* ne smije postati dijelom filozofije jer tad bi filozofija izgubila »ono drugo« koje je *in negativo* definira.

Ova dva primjera žele pokazati da postoje argumenti (ili hipoteze) koji ukazuju na to da je isključenost žena utkana u samo »filozofsko tkivo« još od samih njezinih početaka. Posljedica Le Dœuffove argumentacije jest to da ispada da je ženomrstvo, takoreći, filozofska podsvijest.¹⁷ Na svjesnoj, eksplicitnoj razini, danas bi malo koji filozof koji drži do sebe branio nekakav takav stav. No, ipak i danas postoje stanoviti argumenti koji podsjećaju na ove. Oni su

17

Ovdje je bila korisna opaska anonimnog/e recenzenta/ice koja upućuje na pojam »epistemičke nepravde« koji je 2007. godine u filozofski diskurs uvela Miranda Fricker (Fricker, 2007). Pojam »epistemičke nepravde«, tj. isključivanje i ušutkivanje onih kojima se nepravda nanosi jer se ne smatraju vjerdostojnima u spoju etike i epistemologije,

izazvao je mnoge rasprave i postao je dijelom standardnog korpusa rodno osviještene epistemologije i filozofije općenito. Ušutkivanje i izbacivanje žena iz filozofije bio bi dobar primjer epistemičke nepravde, o čemu je do sad već napisano više radova (Jenkins, 2014; Berges, 2016; del Río, 2019 i dr.).

u prethodnom odjeljku spomenuti kao »hipoteza o rodnim intuicijama«. Tu se osobito ističe studija koju su objavili Wesley Buckwalter i Stephen Stich 2014. godine pod naslovom »Gender and Philosophical Intuition« (Buckwalter i Stich, 2014). Autori na temelju filozofskih eksperimenata zaključuju da muškarci i žene imaju drukčije filozofske intuicije. Preciznije, ispitujući reakcije muškaraca i žena na neke tipične filozofske misaone eksperimente (»mozak u bačvi«, »kineska soba«, »Zemlja-blizanac«, »Karneadov balvan« itd.), zaključili su da se muški i ženski odgovori mogu međusobno grupirati te da se jedna grupa značajno razlikuje od druge. Autori nadalje sugeriraju da te razlike u intuicijama dovode ili mogu dovesti do svjesnih ili podsvjesnih predrasuda protiv žena pri bavljenju filozofijom što, u konačnici, može rezultirati nezainteresiranošću žena da se bave filozofijom. Sličan filozofski eksperiment proveli su Wesley Buckwalter i John Turri. Oni su istraživali sklonosti ne-filozofa prema metodi korištenja misaonih eksperimenata i metode empirijskog opažanja nakon što su ih pitali filozofska i psihološka pitanja. Eksperiment je pokazao da su ispitanice imale jaču sklonost od ispitanika prema metodi opažanja u odnosu na metodu misaonog eksperimenta. To bi moglo sugerirati da su discipline u kojima dominiraju metode misaonog eksperimenta manje bliske ženama. Filozofija je upravo jedna od takvih disciplina, kako se ona poglavito podučava na engleskom govornom području (Buckwalter i Turri, 2016).

Prvi tekst, »Gender and Philosophical Intuition«, doživio je dosta kritika, dok za drugi tekst nisam pronašao tekstove koji bi se o njemu negativno izrazili.¹⁸ Ovdje bi trebalo, kurioziteta radi, spomenuti i vrlo kontroverzan tekst »Women in Philosophy: Problems with the Discrimination Hypthesis« autora Nevena Sesardića i Rafaela De Clercq (Sesardic i De Clercq, 2014), koji predstavljaju dvije teze. Prva je teza ta da žene u filozofiji zapravo nisu diskriminirane te kao evidenciju iznose neke podatke prema kojima tvrde da se među pristupnicima za radna mjesta u filozofiji procentualno prima više žena nego muškaraca. Naravno, to znači samo to da ima manje pristupnica na radna mjesta u filozofiji pa posljedično, u apsolutnom broju, ima mnogo manje zaposlenih filozofkinja. Njihova druga teza odnosi se na tu malu brojku pristupnica. Za to navode dva uzroka: (1) »moguća statistička razlika među spolovima u mentalnim sposobnostima koje su od ključne važnosti za uspjeh u tim poljima« (Sesardic i De Clercq, 2014: 465) i (2) muško-ženske razlike u interesima što oni pripisuju tomu da su muškarci zainteresiraniji za karijere koje se tiču »stvari«, dok žene pokazuju veći interes za karijere koje se tiču »ljudi«. Ovaj je tekst doživio toliko kritika da bi ih ovdje bilo zamorno sve navoditi.

Načelno, prigovori takvim interpretativnim pokušajima mogli bi se supsumirati pod prigovor koji se tiče svih esencijalističkih teorija. Mnoge kritike koje su feministi i feministice trećeg vala podigli protiv esencijalizma doveo je do toga da je ta riječ postala gotovo pa uvreda u suvremenom feminističkom diskursu već prije dvadesetak godina (Stoljar, 1995: 261). Ideje da je ženska priroda nešto nepromjenjivo i fiksirano, da postoje zajednički identiteti među ženama, da postoji neka »univerzalna žena« smatra se odbačenim, a o tomu postoji i mnoštvo literature. Može se, nasuprot tomu, govoriti da uslijed povijesnih, društvenih, političkih, odgojnih i drugih, uglavnom patrijarhalnih okolnosti, žene uglavnom imaju drukčije interese od muškaraca, no to, ako je istina, ne samo da ne bi trebalo priječiti ženama pristup filozofiji nego, upravo suprotno, može filozofiju samo obogatiti drukčijim pristupima i pogledima.

5. Situacija u Hrvatskoj

U literaturi na hrvatskome jeziku naslovno se pitanje rijetko postavlja izravno. Najjasnije formulirana pitanja pronašao sam na internetskim portalima. U tom je kontekstu zanimljiv jedan »stari« tekst koji je načeo to pitanje dok ono još u filozofski naprednijim društvima nije bilo toliko jasno formulirano. Riječ je o tekstu Line Veljka pod naslovom »Filozofija bez žena« iz 2006. godine (Veljak, 2006). Veljak u tom tekstu, polazeći od anegdotalne izjave filozofkinje Marije Brida koja je činjenicu da je u povijesti filozofije bilo malo žena objasnila »višim stupnjem racionalnosti među ženama: da bi se netko bavio filozofijom, nužno je posjedovanje viška ludila, a kako su žene mnogo racionalnije od muškaraca (u smislu zdravog razuma, orijentacije na životne potrebe itd.), to među njima ima mnogo manje sklonosti filozofiji« (Veljak, 2006), objašnjava pomanjkanje žena u filozofiji s pomoću usporedbe s religijama. Naime, kao što je ženama onemogućen uspon u hijerarhijama katoličkih, pravoslavnih i islamskih vjerskih zajednica, iz istog je razloga otežano napredovanje žena u akademskim hijerarhijama, tvrdi Veljak. U pozadini stoji, naravno, patrijarhalna hijerarhija vrijednosti.

Pet godina kasnije pojavio se tekst »Zašto je u filozofiji malo žena?« Davorke Grenac (Grenac, 2011). Grenac se u tom tekstu referira na američku filozofkinju Sally Haslanger i britansku filozofkinju Helen Beebe, te na hrvatsku filozofkinju Nadeždu Čačinović i sociologinje Ingu Tomić-Koludrović i Biljanu Kašić. Zaključak do kojih Grenac dolazi, analizirajući razmišljanja tih žena, jest sljedeći:

»Jedan od razloga zašto je baš filozofija manje uspješna od drugih disciplina u razbijanju predrasuda, leži i u tome, kažu neki, što filozofi imaju poseban odnos prema objektivnom i uvjereni su da su racionalniji od drugih, no pokazuje se da su, kao i svi drugi, loši u vlastitoj procjeni objektivnosti, redovito je precjenjujući, pa ona prije povećava predrasude, nego ih smanjuje. Filozofija je također posebno ravnodušna prema ženskom mišljenju.« (Grenac, 2011)

Naposljetku, ovdje valja spomenuti i tekst »Mizoginija u filozofskoj tradiciji« Nadežde Čačinović iz 2011. godine. U tom kraćem radu autorica daje pregled povijesti mizoginije među kanonskim filozofima, kao i neke od najvažnijih odgovora da te mizogine stavove. Kao svojevrsni autorični kredo mogu se uzeti njezine sljedeće riječi:

»Značajno je zadržati namjeru dolaženja do istine. Filozofkinje ne mogu pristati ni na kakva relativiziranja: ni zbog aktualnih ili povijesnih nepravdi ni zbog očitih teškoća u izricanju istine. O istini se ne može odlučivati glasovanjem, pa zapravo ni dugotrajnim komunikacijskim procesom, ma koliko potonje bilo nužno za bolje sređivanje zajednice. Do istine se ne dolazi izravno ni radikaliziranjem svijesti o tisućama godina nepravdi. Dolaženje do istine jest naslijeđe filozofije, pa i onih filozofa koji su u svojim naporima oko istine isključili žene iz te mogućnosti. To pokazuje ograničenost njihova pothvata, ne i neuspjeh.« (Čačinović, 2011: 107)

Osim ovih, više teorijskih tekstova, postoje sve više radova koji su posvećeni raznim filozofkinjama u prošlosti.¹⁹

18

Pregled nekih kritika može se pronaći u »Female Under-Representation Among Philosophy Majors: A Map of the Hypotheses and a Survey of the Evidence« (Dougherty, Baron i Miller, 2015a, 14).

19

Iako nema mnogo hrvatskih radova baš na temu »zašto nema više žena u filozofiji«, postoje radovi koji se neizravno tiču tog pitanja, primjerice Berković, 2009; Bosanac, 2010; Maskalan, 2012 i dr.

6. Umjesto zaključka

Usprkos tomu što je naslov formuliran kao pitanje, odgovor – ili, radije, odgovori – na to pitanje nisu najvažniji momenti u ovome tekstu. Ovaj tekst stremlji k tomu da pokaže neke od glavnih smjernica kako tomu pitanju pristupiti. Još preciznije, odgovor(e) na naslovno pitanje nemoguće je dati neovisno o mjestu i vremenu za koje se pitanje postavi ako se želi dobiti precizan odgovor. Odgovor(i) na pitanja, primjerice, »Zašto je tako malo žena u filozofiji u Sjedinjenim Američkim Državama?« i »Zašto je tako malo žena u filozofiji u Hrvatskoj?« na jednoj načelnoj razini mogu biti podudarni, no želi li se dobiti cjelovitija slika potrebno je imati pristupa mnogim činjenicama, statistikama i sociološkim analizama koje se tiču pojedine regije, pa čak i pojedinog mjesta, i koji su u ovom času većinom ili nepoznate ili nepostojeće. Stoga, ovaj tekst stremlji k tomu da potakne istraživanja i analize koje će jednog dana dovesti do toga da će se na naslovno pitanje moći dati precizniji i partikularniji odgovor – barem u slučaju hrvatskih filozofkinja.

7. Bibliografija

- Antony, Louise (2012): »Different Voices or Perfect Storm: Why Are There So Few Women in Philosophy?«, *Journal of Social Philosophy* 43 (2012) 3, str. 227–255, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.2012.01567.x>.
- Baron, Sam; Dougherty, Tom; Miller, Kristie (2015): »Why Is There Female Under-Representation among Philosophy Majors? Evidence of a Pre-University Effect«, *Ergo* 2 (2015) 14, str. 329–365, doi: <https://doi.org/10.3998/ergo.12405314.0002.014>.
- Beebee, Helen; Saul, Jennifer (2021): »New BPA / SWIP report: Women in Philosophy in the UK, 2021«, *British Philosophical Association*. Dostupno na: <https://bpa.ac.uk/2021/11/15/women-in-philosophy-uk-2021-report/> (pristupljeno 16. 11. 2021.).
- Berges, Sandrine (2016): »Epistemic Injustice and the Pythagorean Women«, u: Babür, Saffet (ur.), *Yeditepe'de Felsefe – Felsefede Yöntem; Philosophy at Yeditepe – Method in Philosophy*, Yeditepe Üniversitesi Yayinevi, Istanbul, str. 245–263.
- Berković, Danijel (2009): »Od mizoginije do kulta: etiološko čitanje Postanka 3«, *Kairos* 3 (2009) 2, str. 50–66.
- Boršić, Luka (2019a): »Post-Renaissance Distance from Tradition«, u: Skuhala Karasman, Ivana; Šegedin, Petar (ur.), *Braucht die Philosophie ihre Geschichte? / Does Philosophy Need its History?*, Institut za filozofiju, Zagreb, str. 191–204.
- Boršić, Luka (2019b): »Elza Kučera kao filozofkinja«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 45 (2019) 2, str. 491–513.
- Boršić, Luka; Skuhala Karasman, Ivana (2023): »Women philosophers in communist socialism – The case of Croatian women philosophers in years 1945–1989«, *European Journal of Analytic Philosophy* [u tisku].
- Bosanac, Gordana (2010): *Visoko čelo. Ogled o humanističkim perspektivama feminizma*, Centar za ženske studije – Vlada Republike Hrvatske, Ured za ravnopravnost spolova, Zagreb.
- Buckwalter, Wesley; Stich, Stephen (2014): »Gender and Philosophical Intuition«, u: Knobe, Joshua; Nichols, Shaun (ur.), *Experimental Philosophy*, sv. II, Oxford University Press, Oxford – New York, str. 307–346, doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199927418.003.0013>.
- Buckwalter, Wesley; Turri, John (2016): »Perceived Weaknesses of Philosophical Inquiry: A Comparison to Psychology«, *Philosophia* 44 (2016), str. 33–52, doi: <https://doi.org/10.1007/s11406-015-9680-9>.
- Čačinović, Nadežda (2011): »Mizoginija u filozofskoj tradiciji«, u: Vince Pallua, Jelka; Radačić, Ivana (ur.), *Ljudska prava žena*, Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«, Zagreb, str. 101–110.

- Descartes, René (1951): *Rasprava o metodi*, prev. Nikola Berus, Matica hrvatska, Zagreb.
- Le Dœuff, Michèle (2002): »Long Hair, Short Ideas«, u: Le Dœuff, Michèle, *The Philosophical Imaginary*, prev. Colin Gordon, Continuum, London – New York, str. 100–128.
- Dotson, Kristie (2011): »Concrete Flowers: Contemplating the Profession of Philosophy«, *Hypatia* 26 (2011) 2, str. 403–409, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2011.01176.x>.
- Dougherty, Tom; Baron, Samuel; Miller, Kristie (2015a): »Female Under-Representation Among Philosophy Majors: A Map of the Hypotheses and a Survey of the Evidence«, *Feminist Philosophy Quarterly* 1 (2015) 1, doi: <https://doi.org/10.5206/fpq/2015.1.4>.
- Dougherty, Tom; Baron, Samuel; Miller, Kristie (2015b): »Why Do Female Students Leave Philosophy? The Story from Sydney«, *Hypatia* 30 (2015) 2, str. 467–474, doi: <https://doi.org/10.1111/hypa.12150>.
- Freeland, Cynthia (1994): »Nourishing Speculation: A Feminist Reading of Aristotelian Science«, u: Bar On, Bat-Ami (ur.), *Engendering Origins. Critical Feminist Readings in Plato and Aristotle*, State University of New York Press, Albany, str. 145–188.
- Fricker, Miranda (2007): *Epistemic Injustice. Power and the Ethics of Knowing*, Clarendon Press, Oxford.
- Friedman, Marilyn (2013): »Women in Philosophy: Why should we care?«, u: Hutchison, Katrina; Jenkins, Fiona (ur.), *Women in Philosophy. What Needs to Change?*, Oxford University Press, Oxford, str. 21–38, doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199325603.003.0002>.
- Grenac, Davorka (2011): »Zašto je u filozofiji malo žena?«, *Tportal*. Dostupno na: <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/zasto-je-u-filozofiji-malo-zena-20110406> (pristupljeno 1. 12. 2021.).
- Heinämaa, Sara (2005): »The Soul-Body Union and Sexual Difference from Descartes to Merleau-Ponty and Beauvoir«, u: Alanen, Lilli; Witt, Charlotte (ur.), *Feminist Reflections on the History of Philosophy. The New Synthese Historical Library (Texts and Studies in the History of Philosophy)*, sv. 55, Springer, Dordrecht, str. 137–151, doi: https://doi.org/10.1007/1-4020-2489-4_8.
- Helba, Cynthia; Porter, Anne Marie; Nicholson, Starr; Ivie, Rachel (2019): »Women Among Physics and Astronomy Faculty«, *American Institute of Physics*. Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED602756.pdf> (pristupljeno: 14. 11. 2021.).
- Herfeld, Catherine; Müller, Jan; von Allmen, Kathrin (2021), »Why Do Women Philosophy Students Drop Out of Philosophy? Some Evidence from the Classroom at the Bachelor's Level«, *Ergo* (u tisku). Dostupno na: <https://catherineherfeld.weebly.com/> (20. 11. 2021.).
- Iliadi, Simoni; Stelios, Spyridon; Theologou, Kostas (2018): »Is the Lack of Women in Philosophy a Universal Phenomenon? Exploring Women's Representation in Greek Departments of Philosophy«, *Hypatia* 33 (2018) 4, str. 700–716, doi: <https://doi.org/10.1111/hypa.12443>.
- Jenkins, Fiona (2014): »Epistemic Credibility and Women in Philosophy«, *Australian Feminist Studies* 29 (2014) 80, str. 161–170, doi: <http://doi.org/10.1080/08164649.2014.928190>.
- Maskalan, Ana (2012): »O ženskoj 'kutiji za mišljenje'. Uz knjigu Gordane Bosanac *Visoko čelo – Oglad o humanističkim perspektivama feminizma*«, *Treća: časopis Centra za ženske studije* 13 (2012), str. 77–81.
- Moulton, Janice (2003): »A Paradigm of Philosophy: The Adversary Method«, u: Harding, Sandra; Hintikka, Merrill B. (ur.), *Discovering Reality. Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology and Philosophy of Science*, Kluwer Academic Publishers, New York, str. 149–164, doi: https://doi.org/10.1007/978-94-010-0101-4_9.
- Paxton, Molly; Figdor, Carrie; Tiberius, Valerie (2012): »Quantifying the Gender Gap: An Empirical Study of the Underrepresentation of Women in Philosophy«, *Hypatia* 27 (2012) 4, str. 949–957, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2012.01306.x>.
- Philippovich, Vera (1903): »Züriške uspomene«, u: Pogačić, Milka (ur.), *Domaće ognjište III*, str. 6–8.

del Río, Fanny (2019): »Where are women in the histories of Mexican philosophy? A case of epistemic injustice«, *Diogenes* 267–268 (2019), str. 66–84.

Rooney, Phyllis (2010): »Philosophy, Adversarial Argumentation, and Embattled Reason«, *Informal Logic* 30 (2010) 3, str. 203–234, doi: <https://doi.org/10.22329/il.v30i3.3032>.

Schwartz, Agatha (2005): »Austrian Fin-de-Siècle Gender Heteroglossia: The Dialogism of Misogyny, Feminism, and Viriphobia«, *German Studies Review* 28 (2005) 2, str. 347–366.

Sesardic, Neven; De Clercq, Rafael (2014): »Women in Philosophy: Problems with the Discrimination Hypothesis«, *Academic Questions* 27 (2014) 4, str. 461–473.

Songe-Møller, Virgís (2002): *Philosophy Without Women. The Birth of Sexism in Western Thought*, prev. Peter Cripps, Continuum, London – New York.

Stoljar, Natalie (1995): »Essence, Identity, and the Concept of Woman«, *Philosophical Topics* 23 (1995) 2, str. 261–293, doi: <https://doi.org/10.5840/philtopics19952328>.

Taylor, Barbara (1999): »Feminism and Enlightenment 1650–1850«, *History Workshop Journal* 47 (1999), str. 261–272, doi: <https://doi.org/10.1093/hwj/1999.47.261>.

Torres González, Obdulía (2020): »The Data on Gender Inequality in Philosophy: The Spanish Case«, *Hypatia* 35 (2020) 4, str. 646–666, doi: <https://doi.org/10.1017/hyp.2020.39>.

Valian, Virginia (1998): *Why So Slow? The Advancement of Women*, MIT Press, Cambridge.

Veljak, Lino (2006): »Filozofija bez žena«, *Vreme*. Dostupno na: <https://www.vreme.com/kultura/visak-racionalnosti-manjak-ludila/> (15. 11. 2021.).

Weinberg, Justin (2018): »Proportion of Philosophy Majors Who Are Women Varies Widely Across Schools«, *Daily Nous*. Dostupno na: <https://dailynous.com/2018/01/08/proportion-philosophy-majors-women-varies-widely-across-schools/> (pristupljeno: 16. 11. 2021.).

Weinberg, Justin (2021): »Women in Philosophy: Recent Reports (updated)«, *Daily Nous*. Dostupno na: <https://dailynous.com/2021/11/16/women-in-philosophy-recent-reports/> (pristupljeno: 21. 12. 2021.).

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2021): »Žene i muškarci u Hrvatskoj 2021.«. Dostupno na: https://podaci.dzs.hr/media/zoyp1kuq/men_and_women_2021.pdf (pristupljeno: 1. 1. 2022.).

Luka Boršić

Why Are There So Few Women in Philosophy?

Abstract

There is no clear answer as to why there are more employed male philosophers than female philosophers in most universities. The first part analyses the problem of the historical under-education of women – which may be a simple explanation for the absence of women in the history of philosophy. Today, however, the situation in the humanities, including philosophy, is different, as there are often more female than male students, but this does not lead to a significant balance of men and women in higher academic positions. Therefore, the first part of the paper also discusses fifteen hypotheses about the causes of this state of affairs, some of which have been rejected, some of which are highly probable, while further research is needed to confirm or reject some. The second part addresses the problem of the idea that traditional philosophy needs “the feminine” as “the other”, which it defines negatively. This position can be rejected with similar arguments that can also be used to reject essentialism.

Keywords

women philosophers, underrepresentation, misogyny, education, essentialism, Aristotle, Plato, René Descartes, Simone de Beauvoir, Vigdis Songe-Møller, Michèle Le Dœuff